



ASSUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA ORTA ANADOLU'DA DİNSEL YAPI*

Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ**

Özet

M.Ö. II. bin yılın başlarında Orta Anadolu'nun dinsel yapısını özellikle Kaneş Kültepe kazıları sonucunda ele geçirilen arkeolojik materyaller ve yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Çivi yazılı tabletler, heykelcikler, libasyon kapları, mühürler ve mimari olarak tapınaklar, bu dönemin dinsel inancına ışık tutmada yardımcı olmaktadır. Anadolu'nun Koloni Çağı'ndaki inancı politeisttir. Tannlar insani özellikler taşımanın yanı sıra onları insanlardan ayıran özellik ise doğüstü güçlere sahip olmalarıdır. Din, toplum hayatının hem özel hem de resmi alanında, kendini göstermektedir.

Anahtar Kelime

Assur Ticaret Kolonileri Çağı, Orta Anadolu, Yerel Din, Kaneş-Kültepe, Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar

THE RELIGIOUS SITUATION IN THE CENTRAL ANATOLIA DURING THE ASSYRIAN TRADE COLONY PERIOD

Abstract

We find out the information about the religious situation in Central Anatolia in Early II. Millenium B.C. from the archaeological materials and written sources, especially from Kaneş-Kültepe excavations. The clay tablets, figurines, rhytons, seals and temples as the architectural remains, help to shed light on the period's belief. The Assyrian Colony Period's religion in Central Anatolia is polytheistic. Gods are human alike but differ from the human by their supernatural powers. The religion is important both in private and in official areas.

Key Words

Assyrian Trade Colony Period, Central Anatolia, Anatolian Religion, Kaneş-Kültepe, Archaeological and Written Sources

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen (Proje No: 06103015) "M.Ö. 2. Bin Yılın İlk Çeyreğinde (Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda) Orta Anadolu'nun Sosyoekonomik Yapısı", (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010), isimli doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Elemanı. Haticegul@selcuk.edu.tr



GİRİŞ

M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde (M.Ö. yakl. 1970-1725) Mezopotamya'nın kuzeyinde yer alan Assur kent-devletinin tüccarları Anadolu'ya kalay ve değerli kumaşlar getirmekteydiler. Assur Ticaret Koloniler Çağı olarak bilinen bu dönem ile birlikte Anadolu'da yazı kullanılmaya başlanılmış ve bölge Tarihi çağlara girmiştir.

Bu dönem Anadolu dininin, diğer Eskiçağ toplumlarının din anlayışına benzediği, toplumun her katmanı ve kurumunu etkilediği düşünülmektedir. Bahsedilen dönemde Anadolu toplumunun, çoğu benzer uygarlık toplumları gibi, politeist yani çok-tanrılı bir inanışa sahip oldukları görülmektedir. İnsanlar, tanrıların antropomorf suretinde, görünmez ve ölümsüz olduklarına, aynı zamanda da doğüstü güçleri bulunduğu inanırlardı¹. Onlara göre tanrıların birçok görevleri olup, en önemli fonksiyonları kozmos korumalarıydı. İnsanların yaradılış nedeni Sümerlerin ve Semitlerin ki gibi; tanrılara hizmet etmek ve kurban gibi sunularda bulunmak olduğu düşünülmektedir.

M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğindeki Anadolu dininin, M.Ö. II. bin yılın ortası ve sonlarındaki Hitit dönemi dini ile benzeştiği tahmin edilmektedir. Her ikisinde de bayramların önemi büyüktür. Ayrıca Ticaret Kolonileri döneminde önemli bir yere sahip olan tanrı ya da tanrıça, Hitit döneminde de bazen bir farklı isim altında önemini devam ettirmekteydi. Örneğin Hattice adı Urunzimu/Wurunşemu olan Güneş tanrıçası, Hitit döneminde Arinna olarak geçmekteydi ve Hitit panteonunda en üst sırada yer alırdı.² Her iki dönem inanç sisteminde, önemli bir yeri olan bir başka tanrı ise, Hitit döneminde Arinna'nın eşi olarak görülen Fırtına tanrısıdır.³ Bu tanrı Hattice'de Taru, Hurrice'de Teşup ve Luvicede ise Tarhun olarak bilinmekteydi, Onun Hititçe'deki ismi ise bilinmemektedir.⁴

Bu tanrılardan ayrı olarak Hatti kökenli oldukları sanılan ve Hitit belgelerine adı geçen diğer tanrılar ise Arinna'nın kızı tanrıça Mezulla, Ay tanrısı Arma, Yer altı tanrıçası Lelwani, Kamruşepa'dır (Hattice: Kattahzipuri).⁵

Bu araştırma esnasında, çivi yazılı tabletler ve arkeolojik bulgular, incelenen dönemin inanç sistemini analiz edebilmek için, kaynak olarak kullanılacaktır.

ÇİVİ YAZILI TABLETLERDE DİN

Koloni Dönemi'nde Orta Anadolu'da yaşayan toplumlar yukarıda da bahsedildiği gibi birçok farklı tanrıya inanmaktaydılar. Tablet ve sair kalıntılarda ismi geçen tanrı ve tanrıçalardan bazıları Tuhtuhanum⁶, Anna, Higişa, İlianta, Bêlum,

¹ Kramer 2002, 107.

² Arkan 1998, 46.

³ Hutter 1997, 77: I. Hattuşil'den itibaren resmi Hitit dininde, Hattinin Fırtına/Hava tanrısı ve Güneş tanrıçası Arinna, tanrısal çift olarak kabul görmüştür.

⁴ Karasu 2003, 225.

⁵ Ünal 1996, 63.

⁶ Bir tanrının ismi farklı yörelere göre değişebilirdi, tanrı aynı olsa bile birden fazla ismi olabildi.



Nipas, Nisaba, Usūmum, Kubabat, Nārūm, Parka, Harihari'dir.⁷ Bu tanrı isimlerinin belgelerde zikredilme nedenleri ile Assurlu tanrılarına dair bahisler birbirinden farklıdır. Örneğin Assurluların baş-tanrısı Aššur, genelde yazılı sözleşmelerde Assurlular tarafından şahit olarak gösterilirdi. Yani bu tanrı, taraflar arasında yapılan yeminlere hem geçerlilik kazandırır hem de bir çeşit garantör olarak görüldü.⁸ Diğer taraftan, yerel tanrıların, farklı kişiler arasında yapılan sözleşmelerde, şahit olarak gösterilmemişlerdir. Sözleşmelerde ve borç belgelerinde isimleri geçen tanrılar ise, daha çok bir rahiple birlikte kaydedilir ya da festivallerle beraber zikredilirdi. Aşağıda verilecek olan belge örneklerinde ismi geçen ve tanrı isimlerinin anıldığı kutsal festival ya da bayramlar aynı zamanda bölgesel takvim/takvimleri de belirlemekteydi. Burada bahsedilen bayramlar diğer bir yönüyle de mevsimler başta olmak üzere takvimin oluşmasına zemin teşkil etmekte diler.

Tanrılara atfedilen kutsal bayramlarla ilgili kayıtlara genellikle borç belgelerinde tesadüf edilmektedir. Borç sözleşmelerine göre, borçlar genellikle hasat ve bağ bozumu gibi tarımsal faaliyetlere ait ya da belli bir tanrı adına yapılan herhangi bir festivalde geri ödenecektir. Aşağıda bu hususla ilgili örnek belgeler verilmiştir.

Kt n/k 1716b⁹: "Kral tanrı Nipas'ın mabedinden çıktığında borçlular borçlarını ödeyeceklerdir..."

Kt a/k 335¹⁰: "...Tanrı *Bēlum* (adına düzenlenecek bayramda) tartacak..."

Kt b/k 134b¹¹: "...tanrı Usūmum [adına yapılacak bayram] da tartacaklar... Eğer ödemez iseler..."

Kt. n/k 75¹²: "... Onların her biri Nipas-bayramında 10ar şekel gümüş ödeyeceklerdir..."

KKS 6a¹³: "...bir ½ mina gümüşü Halupā ve Arnuwašu, Aššur-malik'e borçludurlar. Tanrıça Anna'nın bayramında o ödeyecektir..."

Kt. c/k 1634¹⁴: "Zura'nın oğlu Šakriuman'ın mührü. Ali'nin oğlu, Alili'nin mührü. Šanahurna'nın oğlu Kime lu'nun mührü. Šailati'nin oğlu Walhišna'nın mührü. Zura'nın oğlu Šakriuman'ın yükünden Peruwa'nın bir ½ şekel gümüş alacağı vardır. Peruwa, onun evi ve boş arsayı/toprağını, güvence olarak görmektedir. O gümüşü Anna'nın bayramında ödeyecektir".

⁷ Hirsch 1972, 27-28; Veenhof-Eidem 2008, 230; Bayram 1990, 456-462.

⁸ Assurlular genelde tanrı Aššur'un hançeri önünde yemin ederlerdi.

⁹ Bayram 1990, 461.

¹⁰ Bayram 1990, 458.

¹¹ Bayram 1990, 459.

¹² Donbaz 1988, 51.

¹³ Matouš-Matoušová-Rajmová 1984.

¹⁴ Albayrak 2006, 99-100.



FAOS 37¹⁵: “...İki mina gümüşü Anna’nın bayramına kadar Šimnuman ve eşi, Šule’ye ödeyeceklerdir. Eğer Anna’nın bayramına kadar ödemezlerse, Šule, Šimnuman’ı onun eşini ve onların beş oğlunu oradan götürecektir”.

Verilen örneklerde de görüldüğü gibi, çoğu borçlar bayramlarda ödenmekteydi. Bunun sebebi yukarıda da belirtildiği gibi, bayramların belirli tarımsal aktiviteler döneminde yapılması ve böylelikle insanların (özellikle çiftçiler) borçlarını ödeyebilecek duruma gelmeleriydi.

Yine bayramlarla ilgili ortaya çıkan bir başka bilgi ise Ktn/k 1716b¹⁶ de görülmektedir. Belgeye göre ülkenin başında bulunan kişi yani kral belirli ritüeller uyguluyordu. Metinde geçen satırlara göre kral tanrının tapınağına giriyordu ve tahminen orada bir takım törenler uyguladıktan sonra mabetten çıkıyor ve böylelikle yeni bir zaman dilimine girilmiş olunuyordu. Bu örnekte ise “mabetten çıkma” olayından sonra borçlu olanlar borçlarını ödemeliydi.

Tanrı isimlerinin geçtiği bir başka belge grubu ise, o tanrıya bağlı olan rahiplerle ilgilidir. Bu tür belgelerde rahiplerin genel ismi *kumrumdur*¹⁷. Bu *kumrumların* her birinin, başka bir tanrının tapınağına bağlı oldukları düşünülmektedir. Kültepe kazılarında tapınak olduğu sanılan ve II dönemine tarihlenen iki büyük bina ortaya çıkarılmıştır. T. Özgüç bu tapınaklara komşu olduğunu düşündüğü iki tapınağın daha varlığını açığa çıkaran kalıntılara rastlamıştır. Ona göre aynı planda yapılmış olan bu binalar, şehrin bir bölümüne toplanmıştır.¹⁸

Rahiplere geri dönecek olunursa, bunlar genel olarak borç sözleşmelerinde ya borç veren veya hahut da şahit olarak görülmektedir.

Kt. 87/k39¹⁹: “...Onun efendisi Koşucuların Amiri Peruwa’nın huzurunda, Pazarcılar Amiri Kalua’nın huzurunda. Tanrıça Anna’nın tapınağında *patrum* olan Kikaršan’ın huzurunda. Adamların Amiri Tamria’nın huzurunda. Labar<ša>’nın huzurunda”.

Kt. 88/k1082²⁰: “... İkiyüz bira ekmeği ve yirmibir çuval buğdayı, Adala’nın oğlu Tamuria, Hapuwašu’nun oğlu Nikituar, Abiaškula’nın oğlu Hanu, (ve) Wališra’nın oğlu Haštali, Hikiša rahibi olan kişiye borçludurlar. Enna-Su’en’in *hamuštum*luğundan itibaren, harman mevsiminde bira ekmeklerini verecekler, (aynı zamanda) buğdayıölçecekler bira ekmekleri ve buğday onların sıhhatli ve hakiki olanlarının başlarına bağlıdır”. Bu metinde, tanrı Hikiša’nın rahibi olan kişi, içlerinde hem Assurlu hem de yerli olan birden fazla kişiye 200 ekmek ve 21 çuval buğdayı borç vermiştir. Bu kişiler için verilen ödeme süresi ise hem Assurluların hem de yerel takvime göre belirtilmiştir. Söz konusu belgeden çıkarılabilecek en önemli sonuç ise bir rahibin, kendi ihtiyacını rahatlıkla karşılayıp, başkalarına borç

¹⁵ Kienast 1984.

¹⁶ Bayram 1990, 461.

¹⁷ Hirsch 1972, 55-56.

¹⁸ Özgüç 1999, 46-50.

¹⁹ Derksen 2004, 161; Donbaz 1993, 146-147.

²⁰ Donbaz 1996, 191-192.



verebilecek kadar ürün sahibi olmasıdır. Fakat burada göz ardı edilmemesi gereken bir husus bulunmaktadır ki, o da rahibin borç olarak verdiği bu ürünlerin kendisine mi yoksa tapınağa mı ait olduğunun bilinmemesidir.

Aşağıda da görüleceği üzere zaman zaman borç metinlerinde farklı tanrılara ait rahipler aynı belge içinde şahit olarak kaydedilmiştir. Kt. 89/k 383²¹: “Hikiša rahibi Ašuwān’ın mührü, Nisaba rahibi Wašatapa’nın mührü, Pazarlar Amiri Hašuman’ın mührü, Turmalı’nın mührü, Nakilit’in mührü, Peruwa’nın mührü, Kammalia’nın mührü...”. Buradan iki farklı sonuca ulaşmak mümkündür. Bunlardan ilki borçlu veya alacaklı olmak üzere her birinin birden fazla tanrıya inandıkları şeklindedir. İkinci olarak ise sözleşme yapan tarafların, kendi inandıkları tanrıların rahiplerini şahit olarak gösterebildikleridir.

TC 3, 214²² (Zarf): “Fırtına-Tanrısı rahiplerinin başı Peruwa’nın mührü, Haberlerin Amiri Elani’nin mührü, Fırtına-Tanrısı rahibi Šuhurpia’nın mührü, Tuzun, Haduwan’nın mührü, Šiliara’nın mührü. Nikilit ve Šašalika, koca ve karı boşandılar. Šašalika”. Bir boşanma vesikası olan bu metinde de yine şahit olarak rahipler vardır. Bu belgede geçen “...Fırtına-Tanrısı rahiplerinin başı...” ifadesinden aynı zamanda tapınakta bir hiyerarşik sistem olduğu da anlaşılmaktadır.

Kt. 89/k376²³: “Ambarın Amiri İnar’ın mührü, Adad’ın rahibi Šuhurpia’nın mührü, Anna’nın rahibi Alluwa’nın mührü, ([...])’nın Denetleyicisi Hašui’nin mührü.”. Sözleşmede iki rahip şahit olarak bulunmuştur. Rahiplerden biri Anadolu tanrısı olarak bilinen Anna’nın hizmetkâryken, diğeri Assurlu bir tanrı olan Adad’ın²⁴ rahipliğini yapmaktadır. Adad’ın rahibi Šuhurpia’nın yerli ya da Assurlu kökenlibirisi olabileceği düşünülmektedir. Fakat bahsedilen rahip her iki durumda da yerli bir isim taşımaktadır.

Kt. 89/k379²⁵: “Baş Haberci Wališra’nın mührü, Baş Kahya Kammalia’nın mührü, Nisāba’nın rahibi Anunu’nun mührü...”.

Kt. 89/k 371²⁶: “Šamaš’ın rahibi Kuzia’nın mührü, Kubeatal’ın oğlu Haršula’nın mührü, Hançer’in görevinde olan Happuašu’nun mührü, Depoların Amiri Kunuwan’ın mührü...”. Ib’ ye ait olan bu belgede şahit olarak yerli amirlerin bulunmasının yanı sıra, Assurlu din adamları da bulunmaktadır ki; bu durum Anadolu toplumunun yabancı tanrı ve rahiplere karşı to leranslı olduklarını işaret etmektedir.

MİMARİ VE SANATTA DİNSEL MOTİFLER

Tabletlerden ayrı olarak din konusu ile ilgili olarak bilgi veren diğer materyaller ise mimari olarak tapınaklar, sanatsal olarak ise törensel kaplar, heykel ve figür-

²¹ Derksen 2004, 170-171 ayrıca bkz. Donbaz 1993, 134-135.

²² Derksen 2004, 173-174.

²³ Donbaz 1993, 136-137.

²⁴ Bu tanrı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hirsch 1972, 2-5.

²⁵ Donbaz 1993, 137-138.

²⁶ Donbaz 1993, 139-140.



rinler ve mühürlerdir. Bunlardan ayrı olarak gömü geleneği de arkeolojik kaynak olarak sayılmaktadır.

Tapınaklar: Yazılı belgelerden ve arkeolojik malzemelerden, Anadolu toplumunun çok tanrılı bir dine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Her tanrının kendine ait tapınakları ve buralarda da hiyerarşik bir düzene sahip rahipler topluluğu bulunmaktaydı. İktisadî veya hukuksal nitelikli belgelerin birçoğunda rahiplerin isimleri geçmektedir. Bu rahiplerin kendi hesaplarına mı yoksa tapınak adına mı hareket ettikleri bilinmemektedir. Ancak her iki durumda da, tapınak ve rahiplerin toplumun dışında değil, içinde yer aldıkları anlaşılmaktadır.

Tapınaklarla ilgili bir başka sorun ise onların tamamen bağımsız bir kurum ya da bir şekilde saraya bağlı olup-olmadıkları meselesidir. Yazılı ve arkeolojik kaynaklar, Anadolu sarayının Mezopotamya'daki saraylardan daha profan karakterli olduğu yönündedir. Çünkü Kültepe'deki saraylarda yapılan kazılar sonucunda buralarda hiçbir dinsel ya da kutsal alan izine rastlanılmamıştır.²⁷ Anadolu sarayının daha çok idarî ve ekonomik bir birim olduğu, yerliler arasında yapılan sözleşmelerden çıkarılabilir. Bu sözleşmelerde genelde memurlar ya da tarafların yâkinları şahit olarak kaydedilirken, Assurluların sözleşmelerinde tanrı Aşşur ve diğer tanrılar şahit olarak gösterilmektedir. Anadolu'da yapılan çok önemli antlaşmalarda ise kentin kralı ve onun veliahdı şahit olarak belgelenmektedir. Bu durum Anadolu halkının kutsal ve profan alanları arasında, Mezopotamya alımlara göre, daha belirgin bir çizgi olduğunu göstermektedir.

Törensel Kaplar: Kültepe kazılarında dinsel bayramlarda ve sunularda kullanılmış olan libasyon kapları ya da ritonlar ortaya çıkarılmıştır. Bunların çoğu hayvan biçimlidir.²⁸ Hayvan biçimli olmaları, Hititlerde olduğu gibi Koloni Çağı dininde de bazı hayvanların kutsal sayılmasından kaynaklanmaktadır. Tanrılar genel olarak kutsal hayvanları ile birlikte betimlenirdi. Bundan dolayı çoğu tören kaplarının bu hayvanların biçimlerinde şekillendirilmeleri doğaldır. Dinsel törenlerde ve özel ayinlerde bu kaplara sunu olarak sıvı ve katı gıdalar konulduğu düşünülmektedir. Sıvı olarak şarap, bira, süt, bal gibi içecekler, katı olarak ise et, ekmek, yağ ve muhtelif buğday türlerinin konulduğu düşünülmektedir.

²⁷ Özgüç 1999, 61.

²⁸ Bu sunu kaplarının Hitit BIBRU'nun öncülleri olduğu düşünülmektedir bkz. Özgüç 2005, 169-170.



Resim 1. Sunu kapları ²⁹

Heykelcik ve figürinler: Kültepe kazılarında ortaya çıkarılan ve dinsel olarak önemli bir yeri olan başka bir arkeolojik buluntu ise, taş, kurşun, fildişi ve tunç gibi farklı materyallerden yapılmış olan heykelcikler ve figürinlerdir. Bunların çoğu tanrı ve tanrıçaları tasvir etmektedirler. Bu buluntulardan yola çıkılarak, Koloni Dönemi Anadolu halkının tanrı ve tanrıçalara daha yakın olmak, tapınmak ve onlara saygılarını göstermek için bunların heykellerini yaptıkları sonucuna varılabilmektedir.

²⁹ Özgüç 2005, 168-185.



Resim 2. Tunç kabartmadan tanrıça heykelciği³⁰

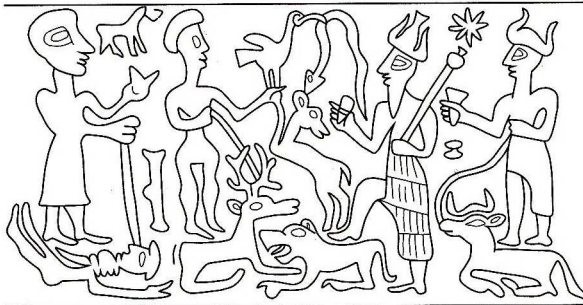


Resim 3. Sırlı fayanstan tanrı ve tanrıça çifti ve yine tanrıça heykelciği³¹

Mühürler: Dönemin din anlayışı ile ilgili olarak bir başka bilgi kaynağı ise mühürlerdir. Bu durum mühür sahibinin çok dindar olduğunu gösterebileceği gibi, onun işlerindeki kazancını artırabileceği bir nevi tılsım gibi. Bu dönem mühürlerinde en çok işlenen motif tanrıların kabul sahneleridir. Mühürlerde görülen figürlerin çoğu Fırtına-Tanrısını temsil ettikleri görülmektedir. Fırtına-Tanrısı Hittiler de olduğu gibi öncesi dönemde de önemli bir tanrı olmuştur.³²

Yerli bir iş adamı olan Peruwa'nın evine ait bir arşivde, tanrıların kabulü ve tapınma ile ilgili sahnelerin yer aldığı bazı silindirik mühürler bulunmuştur. Bu mühürlerin çoğunda "Eski Anadolu (Hatti) üslubu"³³ görülmektedir.

CS 256³⁴ (Kt. d/k7C, n/k 2088): bu mühürde tasvir edilen motif, tanrıların kabul sahnesini tasvir etmektedir. Sağdaki iki figürün tanrı oldukları düşünülmektedir (en sağdaki Hava Tanrısı'dır³⁵).



CS 256 envanter numaralı mühür baskısı.

³⁰ Özgüç 2005, 205.

³¹ Özgüç 2005, 209 ve 211.

³² Eliade Antik dinlerdeki yaratıcı Gök tanrıların zamanla Fırtına tanrılarına dönüştüğünü savunur bkz Eliade 1997, 72-73.

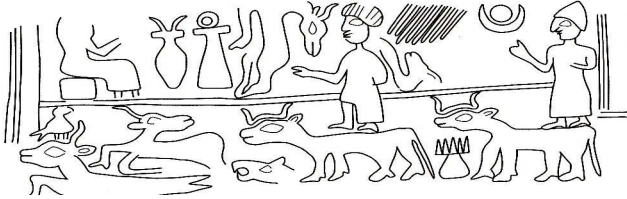
³³ Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Özgüç 2006, 3-4.

³⁴ Özgüç 2006, Lev. 1 ve Lev. 89.

³⁵ Özgüç 2006, 3.

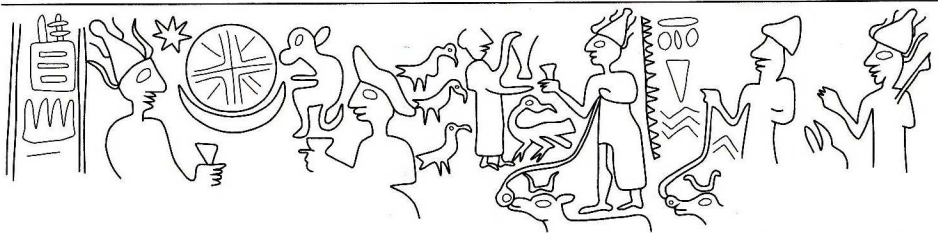


CS 348³⁶ (Kt. c/k 1637 a): bu tasvirde ise yüksekte oturan bir tanrıça ve onun huzurunda boğaların üzerinde duran iki Hava -tanrısı görülmektedir.³⁷ Yine aynı baskıda kutsal semboller olarak ay ve güneş görülmektedir.



CS 348 envanter numaralı mühür baskısı.

CS 258³⁸ (Kt. d/k8B): ay, güneş ve yıldız sembollerinin yer aldığı bu mühür baskısında, elinde kadeh bulunan bir tanrı görülmektedir. Baş-tanrı olabileceği düşünülen motifin huzurunda ise, evcilleştirilmemiş hayvanların koruyucu tanrı-ç a İnara ve bunun peşinden gelen yine boğa üzerinde iki Hava tanrısı ve bir başka tanrı daha bulunmaktadır.



CS 258 envanter numaralı mühür baskısı.

CS 353³⁹ (Kt. c/k 1639 C): yine ay, yıldız ve güneş sembol motiflerinin bulunduğu bu baskıda, Baş tanrının (?) bir hayvan⁴⁰ üzerinde oturduğunu görülmektedir. Bu tanrının arkasında ise bir tanrı çifti bulunmaktadır. Tanrıların huzurunda ise deve olduğu sanılan bir hayvan tasviri yer almaktadır. Tasvirdeki bu hayvan ve farklı yerlere serpiştirilmiş olan koyun benzeri hayvan başlarının, tanrılara sunulan kurbanlar olabileceği düşünülmektedir.

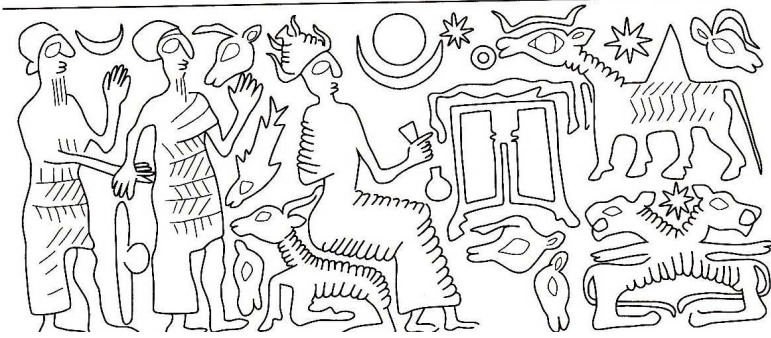
³⁶ Özgüç 2006, Lev. 17 ve Lev. 124.

³⁷ Özgüç 2006, 3.

³⁸ Özgüç 2006, Lev. 1 ve Lev. 90.

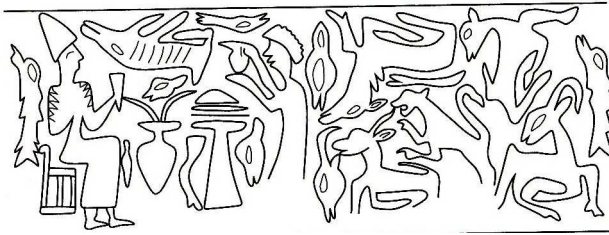
³⁹ Özgüç 2006, Lev. 18 ve Lev. 126.

⁴⁰ Özgüç 2006, 3 bunun bir ceylan olduğunu söylemektedir, biz ise bunun çakal türü bir hayvan olduğunu düşünmekteyiz.



CS 353 envanter numaralı mühür baskısı.

CS 325⁴¹ (Kt. d/k40 D), mühüründe ise bir tapınma sahnesi görülmektedir.⁴² Bu baskıda, elinde testi tutan bir insanın, elinde kadeh olan bir (Baş-) tanrının önünde durduğu anlaşılmaktadır. Bu iki figür etrafında ise kurbanlık sunu olduğu düşünülen keçi, koyun, domuz ve tanımlanamayan farklı hayvanlara ait başlar bulunmaktadır.



CS 325 envanter numaralı mühür baskısı.

Karahöyük'te ortaya çıkarılan bazı damga mühürlerde ise yine tahtında oturan tanrı, kurban ve sunak motifleri ve ay, yıldız ve güneş gibi semboller görülmektedir.⁴³

⁴¹ Özgüç 2006, Lev. 13 ve Lev. 114.

⁴² Özgüç 2006, 4.

⁴³ Alp 1994, 158-160,



Resim 4. Dinsel tasvirli
Karahöyük damga mü-
hür baskıları.⁴⁴

Mezarlar: Kazılarda, mühürlerin dışında, dinsel inançlarla ilgili bilgi verecek diğer bir buluntu grubu ise mezarlardır. Kültepe Karum'da⁴⁵ yapılan kazılarda hem çocukların hem de yetişkinlerin evlerin tabanlarına gömüldükleri ortaya çıkarılmıştır. Ölüler taş sandıkların ya da küplerin içine gömüldükleri gibi, mezar olarak toprağa kazılan çukurlar da kullanılmaktadır. Çoğu mezarların için, hediye olduğu düşünülen, buluntular ele geçirilmiştir.⁴⁶ Bu buluntuların içinde altın, gümüş, demir ve tunç gibi metallerden takılar, heykelcikler ve yine kıymetli taşlardan yapılmış olan farklı süs eşyaları bulunmuştur. Bu gömü hediyelerin, ölmüş insanların yaşamlarında kullandıkları özel eşyalar oldukları düşünülmektedir. Kişisel eşyaların sahipleri ile birlikte gömülmeleri, öteki dünya inancının bir işareti sayılabilmektedir. Ayrıca bu kişisel eşyalar ile birlikte, gömülerde pişmiş topraktan ya da madenden mamül, içlerine yiyecek veya içecek konulmuş olduğu düşünülen, çanak-çömleklere de rastlanılmıştır.⁴⁷

Yine Anadolu'nun dinsel inancı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan bir başka buluntu ise mezarlardır. Kaneş'te gömüler genellikle evlerin içlerine (intramural) yapılmaktaydı. Burada gömü işlemleri taş sandık ile küp içine ya da doğrudan toprağa kazılarak yapılmaktaydı.⁴⁸ Aynı döneme tarihlenen ve Orta Anadolu'da bulunan mezarlarda da Kaneş'te olduğu gibi farklı gömü şekilleri görülmektedir. Örneğin M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğine tarihlenen Dedemezarı (Bayat-Afyon) nekropolünde, yapılan kazılar sonucunda küp mezar, taş-sandık ve toprağın altında taşların oyulmasıyla cesedin yerleştirilmesi gibi farklı gömü tiplerine

⁴⁴ Şekil 43, 44 ve 45 (Alp 1994)

⁴⁵ Mezarların çoğu Assurlu tüccar ailelerine aittir, fakat burada görülen örnek, yerli Anadolu ölü gömme adetine yakın olduğuna inanılmaktadır. Çünkü Erken Tunç Çağı Anadolu ölü gömme adetleri ile Karum mezarlarındaki mantık birbirlerine benzemektedirler.

⁴⁶ Özgüç 2005, 87-88.

⁴⁷ Özgüç 2005, 88.

⁴⁸ Özgüç 2005, 87



rastlanılmıştır.⁴⁹ Kaneş'teki mezar geleneğinden farklı olarak Afyon'da görülen çoğu mezarlık, yerleşme alanının uzağındadır.⁵⁰ Fakat gömü türleri ya da alanları farklı olsa da, bazı ortak noktalar da görülmektedir. İstisna durumlar olsa da çoğu ceset hoker durumunda gömülmüştür. Bir başka ortak özellik ise gömü yerlerinde cesetlere ait süs ve gündelik eşyaların konulmasıdır. Mezar hediyelerinin, ölümden sonraki hayata dair bir inancı işaret ettiği düşünülmektedir.

SONUÇ

M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde din, Orta Anadolu toplumunda önemli bir yere sahipti. Toplumun her katmanını etkilemekteydi. Örneğin ekonomik hayatta çok önemli yeri olan mühürlerin motifleri genel olarak dinsel tasvirler içermekteydi. Sosyal hayatta ise din kendini tanrılara atfedilen festivaller ve bayramlar aracılığıyla göstermekteydi. Bunun yanında bahsedilen dönemde din, örneğin Güney Mezopotamya Sümerler döneminde olduğu kadar baskın da değildi. Sümerlerde tapınağın gücü, saraylarınkinden daha güçlü iken, Anadolu'nun Koloni Dönemi'ndeki inanç sisteminin, saray gibi, seküler kurumlar üzerinde fazla etkisi olmadığı düşünülmektedir.

Yazılı ve materyal kaynaklardan Anadolu'luların birden çok tanrı ve tanrıçaya inandıkları anlaşılmaktadır. Tanrılar adına bir takım bayramlar düzenlenmekte ve farklı sunular sunulmaktaydı. Mühür tasvirlerinde sıkça görülen bir motif, tahtında oturan bir Baş-tanrı ve bu şahısa sunulan sunulardır. Bu sunular, içki gibi kansız hediyeler olabileceği gibi, kanlı olan hayvan kurbanlarından da oluşmaktadır. Baş-tanrının yanında bazen özellikle boğa üzerinde Hava tanrıları olduğu sanılan farklı tanrılarda görülmektedir. Bu durum, birden çok tanrının varlığına inanan halkın belli bir tanrıyı öne çıkardıkları şeklinde algılanabilmektedir. Bunun yanında Orta Anadolu dininde hem yerli hem de Mezopotamya kökenli tanrıların varlıklarına şahit olunmaktadır. Buradan Anadolu'luların dinsel anlamda kapalı olmayan, toleranslı bir toplum olduğu tahmin edilmektedir. Koloni Çağı'nın dini daha sonraki "Bin Tanırlı" Hitit dininin oluşmasına katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

⁴⁹ Üyümez-Koçak-İlaslı 2007, 407; ayrıca bkz. Emre 1978, 15.

⁵⁰ Yine, Asarcık Mevkii (Bayat-Afyon), Çalışlar mevkii (İscehisar-Afyon), Tez höyük mevkii (Enirdağ-Afyon) ve Ayvatlı mevkii (Sinanpaşa-Afyon), Erken Orta Tunç Çağı'na tarihlenebilecek mezarlık alanları bulunmuştur. Bu mezarlarda da Dedemezarında ortaya çıkmış olduğu gibi farklı gömü tipleri uygulanmıştır bkz. Koçak 2011, 3-4.



KAYNAKÇA

- Albayrak 2006: İrfan, "Fünf Urkunden aus dem Archiv von Peruwa Sohn von Šuppibra", JEOL 39, Leiden, 95-105.
- Alp 1994: Sedat, *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri*, TTK basımevi, Ankara.
- Ankan 1998, Yaşemin, "Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları", III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, 45-51.
- Bayram 1990: Sebahattin, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni bir Vâde İfadesi ve Çıkan Neticeler, X. Türk Tarih Kongreleri, II cilt, Ankara, 453-462.
- Beckman 1989: Gary, "The Religion of the Hittites", *The Biblical Archaeologist*, vol. 52/2-3, 98-108.
- Dercksen 2004: Jan G., "Some Elements of Old Anatolian Society in Kaneš", (ed) J.G. Dercksen, *Assyria and Beyond, Studies Presented to Mogens Trolle Larsen*, PIHANS 100, Leiden, 137-177.
- Donbaz 1993: Veysel, "Some Remarkable Contracts of I-B Period Kültepe Tablets II", N. Özgüç'e Armağan, *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors*, ed. M. J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç, Ankara, 131-154.
- Donbaz 1996: Veysel, "Kültepe Tabletleri Işığında İ.Ö. 2000-1760 Yıllarında Anadolu'nun Sosyal Yapısı", 1995 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara, 177-194.
- Eliade 1997: Mircea, *Det Hellige og det Profane*, Gyldendal, Oslo.
- Emre 1978: Kutlu, *Yanarlar, Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı, A Hittite Cemetery Near Afyon*, Ankara.
- Gumey 2001: Oliver Robert, *Hititler*, Dost Kitabevi, Ankara.
- Hirsch 1972: Hans, *Untersuchungen zur altassyrische Religion, Archiv für Orientforschung*, herausgegeben von E. Weidner Beiheft 13/14, Osnabrück.
- Hutter 1997: Manfred, "Religion in Anatolia. Some Comments on 'Volkert Haas: Geschichte der Hethitischen Religion'", *Numen* vol. 44, no 1, Brill, 74-90.
- Karasu 2003: Cem, "Why Did the Hittites Have Thousand Deities", *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr.: on the Occasion of His 65th Birthday*, ed. Gary Beckman, Richard Beal, Gregory McMahon, Eisenbrauns, 221-236.
- Kienast 1984: Burkhardt, *Das Altassyrische Kaufvertragsrecht, (Freiburger Altorientalische Studien, Beihefte: Altassyrische Texte und Untersuchungen=FAOS) Altassyrische Texte und Untersuchungen*, band 1, Wiesbaden.
- Koçak 2011: Özdemir, "Bazı Örnekler Işığında Afyonkarahisar Orta Tunç Çağ Mezarlıkları ve Bunların Yerleşmeleri ile İlişkileri", M. Özsağ'ın Armağan Kitabı (basımda), 1-13.
- Kramer 2002: Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, Kabalcı, İstanbul.
- Matouš-Matoušová--Rajmová 1984: Lubor-Maria, *Kappadokische Keilschrifttafeln mit Siegeln aus den Sammlungen der Karlsuniversität in Prag (KKS)*, Prag.
- Özgüç 2006: Nimet, *Kültepe-Kaniš/Neša, Yerli Peruwa ve Aşşur-imitti'nin oğlu Assur'lu Tüccar Uşur-ša-Ištar'ın Arşivlerine ait Kil Zarfların Mühür Baskıları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Dizin-sayı 50, Ankara.
- Özgüç 1999: Tahsin, *Kültepe-Kaniš/Neša Sarayları ve Mabketleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Özgüç 2005: Tahsin, *Kültepe Kaniš/Neša*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ringren 1987: Helmer, *Forntida Religioner i Mellomöstern*, Plus Ultra, Löberöd.
- Ünal 1996: Ahmet, *The Hittite Ritual of Hantitaššu from the City of Hurma Against Troublesome Years*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

